

Geloven in de Toekomst

In 2010 verscheen een boek ter gelegenheid van het emeritaat van prof. J.N. Bremmer¹ met als laatste van de 18 bijdragen een artikel van Peter Leeflang. Met toestemming van de uitgever, Van Gorcum, verschijnt dit artikel ook in deze rubriek. Jan Bremmer heeft in een boek dat verscheen ter gelegenheid van het emeritaat van prof. Leeflang op dit artikel gereageerd. Een vertaling van Bremmers tekst volgt hierna in deze rubriek.

Peter S.H. Leeflang

Inleiding

'Geloven in de toekomst' heeft een dubbele lading. Het gaat over de toekomst van het geloof en over het hebben van vertrouwen in de toekomst. Voor mij zijn deze zaken sterk met elkaar verbonden. De toekomst wordt in mijn beleving bepaald door wat mensen denken, willen en, vooral, doen. En wat mensen denken en doen wordt sterk bepaald door godsdienst en religie.

In deze bijdrage ga ik vanuit mijn persoonlijke ervaringen in op het thema 'geloven in de toekomst'. Ik doe dit vanuit mijn persoonlijke ervaringen, die sterk gevormd zijn in een 'moderne' religieuze groepering: Het Apostolisch Genootschap. Gebaseerd op deze ervaringen en op recente inzichten in de ontwikkelingen op het gebied van religie in hedendaags Nederland, zal ik aangeven wat voor mij geloven in de toekomst betekent en op welke manier Het Apostolisch Genootschap in dit beeld past. Maar eerst zal ik kort ingaan op het verschil tussen godsdienst en religie, omdat dit volgens mij van cruciaal belang is voor 'geloven in de toekomst'.

Godsdienst en religie

In zijn nummer 'Imagine' droomt John Lennon over een mooiere wereld, een mooie toekomst, die in ons eigen hart en in onze eigen gedachten begint. Naast veranderingen van buitenaf wordt die wereld bepaald door veranderingen vanuit het innerlijk van de mens. In 'Imagine' komt een intrigerende zin voor: *'Imagine there's no countries, it isn't hard to do, nothing to kill or die for, and no religion*

¹ J. Kroesen, Y. Kuiper, P. Nanninga (red.), *Religie en cultuur in hedendaags Nederland*, Observaties en Interpretaties, Van Gorcum, Assen, 2010.

too.' En ook geen religie. John Lennon heeft het hier over de scheidende werking van landsgrenzen en 'religie'.

Naar mijn gevoel kan 'religie', religieus gevoel, niet leiden tot scheiden. 'Godsdiensten' kunnen dat wel. Ik denk daarbij aan de jihad, maar ook aan Ulster en aan datgene wat in de loop der tijden in naam van 'god' verwoest en omgebracht is. Dit onderscheid tussen 'godsdienst' en 'religie' sluit aan bij dat van journaliste en columniste Tamarah Benima [1], die stelt dat 'godsdienst' de geformaliseerde, gereguleerde, veruiterlijkte variant van religie en spiritualiteit is. Godsdienst wordt volgens haar gekenmerkt door vaste handelingen en beelden. Ik zou daar begrippen als instituties, ambten en ambtsdragers en liturgie aan toe kunnen voegen. In termen van mijn 'eigen' vakgebied, marketing en marktonderzoek, zou ik dit de meer aanbodgestuurde benadering noemen. 'Religie' duidt Benima aan als de individuele, liefdevolle relatie tot de schepping. Spiritualiteit is voor haar tegelijkertijd de drijfveer, het proces en het resultaat van het vergaren van kennis over de schepping en de Schepper. Religie openbaart zich onder meer in godsdienst. Maar religie is meer. Een diep geworteld gevoel voor schepping en Schepper komt ook buiten godsdiensten om aan de oppervlakte. Ik denk daarbij aan muziek en zang, schilderijen, beeldhouwwerken, architectuur, proza, poëzie, film en met name aan wat mensen met elkaar dus kunnen en willen beleven. Religie komt voort uit de vraag naar zingeving en beleving van het leven. Religie komt voort uit binding en verbinding met schepping en Schepper.

Eckhart Tolle [10] stelt in dit verband:

'In plaats van een einde te maken aan haat en geweld door het inzicht van fundamentele eenheid van al het leven, brachten ze [de godsdiensten] meer geweld en haat, meer verdeeldheid tussen mensen, zelfs binnen één godsdienst En toch ... ondanks alle waanzinnige daden die uit naam van godsdiensten zijn bedreven, schijnt de Waarheid waarnaar zij wijzen nog steeds vanuit hun kern...'

Bij 'geloven in de toekomst' hoort het beëindigen van de scheidende en onderdrukkende werking van godsdiensten. Idealiter zouden godsdiensten een ondersteunende rol moeten spelen bij het zoeken naar diepte, naar religie in

mensen. Een van de religieuze bewegingen die probeert om deze scheppende macht in mensen aan de oppervlakte te brengen is Het Apostolisch Genootschap.

Het Apostolisch Genootschap

De naam apostolisch is verbonden aan kerkelijke organisaties die zijn voortgekomen uit een religieuze beweging die ontstond in de negentiende eeuw in Engeland. Op initiatief van de schatrijke bankier Henry Drummond vonden in 1826 tot 1830 op een landgoed te Albury in Zuid-Engeland, jaarlijkse conferenties plaats ter bestudering van bijbelboeken. Hier ontstond het geloof dat door aanwijzing van apostelen de weg gebaad moest worden voor de wederkomst van Jezus en de komst van het koninkrijk Gods. Deze apostolische beweging vertakte zich over vele delen van de wereld en werd in 1865 ook in Nederland gevestigd. Na een geschiedenis van afsplitsingen ontstond in 1946 een geheel vernieuwde apostolische groepering die in 1951 formeel vorm kreeg in de Stichting Het Apostolisch Genootschap. Hoewel de naam 'apostolisch' anders doet vermoeden, heeft het genootschap geen affiniteit meer met de wederkomstgedachte. Wel kent het genootschap nog altijd één persoon met de naam 'apostel'. De betekenis van deze term heeft zich evenwel geleidelijk losgemaakt uit de bijbelse traditie van wijzen en profeten en is inmiddels een vertrouwde aanduiding van een mens in de tegenwoordige tijd [11].

Voor de ongeveer zeventienduizend lidmaten biedt Het Apostolisch Genootschap een mogelijkheid tot inspiratie van religieus besef. Ieder mens heeft, in principe, de mogelijkheid om waarde toe te voegen aan zijn eigen leven en het leven van anderen. Deze mogelijkheden zijn latent aanwezig en kunnen geactiveerd en ontwikkeld worden. Liefde voor jezelf, voor de medemens, de samenleving en de schepping kun je leren en daartoe kun je geïnspireerd worden. Vergevingsgezindheid, barmhartigheid, betrouwbaarheid en zachtmoedigheid kunnen door bewustwording, oefening en navolging groeien. Zoals Eddy Hillesum ([5], blz.131-132) in de oorlogsjaren schreef: "Ik zal je helpen God dat je het niet in mij begeeft... Maar dit ene wordt steeds duidelijker: dat jij ons niet kunt helpen, maar dat wij jou moeten helpen en door dat laatste helpen wij onszelf." Apostolischen noemen dit wel de ontwikkeling van de scheppende macht van de 'God van binnen' ofwel Gods kracht in jezelf. Het diepe ontzag voor de schepping is voor apostolischen om zelf als mens, de

schepping verder te ontplooiën. Schepping is in deze visie geen eenmalige creatie uit het niets, maar een voortdurend proces.

Apostolischen geloven in God, hetgeen een aanduiding is voor de kracht achter alle krachten of, anders gezegd, de oorzaak van de oorzaken. Zij geloven dat God in ieder mens als scheppende kracht doorwerkt en zij vertalen hun godsbegrip in waarden, normen en gedrag. Zij geloven ook dat mensen het vermogen hebben om zich bij al hun natuurlijke ik-gerichtheid met liefde en aandacht te wenden tot medemensen, tot de hen omringende natuur en cultuur, tot bepaalde omstandigheden. Uit bewogenheid komt dan een verbondenheid voort die om daden vraagt. Zo proberen mensen een bijzondere betekenis te geven aan begrip, betrouwbaarheid en vergeving, aan verzoening, vrijheid en eerbied voor het leven; om maar enkele voorbeelden te noemen van scheppende liefde. De bijbel is hierbij een belangrijke inspiratiebron. Apostolischen nemen de verhalen uit de bijbel ter harte, maar nemen de inhoud niet letterlijk.

Het Apostolisch Genootschap probeert dus om mensen te ondersteunen bij het zoeken naar 'religie' in zichzelf en hun scheppende macht naar boven te brengen. Maar hoe verhoudt zich dit tot 'geloven in de toekomst'?

Geloven in de toekomst

De Nederlandse organisatie voor wetenschappelijk onderzoek (NWO) heeft een onderzoeksprogramma met de intrigerende titel: 'The future of the religious past'. In dit programma wordt de toekomst van de religieuze wereld verkend. Het programma tekent vooralsnog een religieus veelstromenland. Ook in de toekomst lijkt er, naast de ontkerkelijking "in Europa en haar blanke koloniën, Australië, Nieuw-Zeeland en Canada" [2], een stevige plaats voor de grote godsdiensten te zijn. De Rooms-katholieke Kerk groeit buiten het Westen nog steeds. Dat geldt bijvoorbeeld ook voor de pinkstergemeenten in Zuid-Amerika. Daarmee wordt het christendom als instituut versterkt. Ook de islam en het hindoeïsme versterken zich internationaal. Zij lijken het voorbeeld van de christelijke kerken te volgen en worden ook institutioneel sterker. Daarnaast zijn in ons deel van de wereld zowel soloreligies ('different forms of believing without belonging') als nieuwe religieuze gemeenschappen ('committed communities') in opkomst.

Lange tijd hebben we gedacht dat in de moderne tijd godsdiensten op hun retour zouden zijn. Volgens Timothy Samuel Shah en Monica Duffy Toft [8] stelt het secularisme op wereldschaal echter steeds minder voor. “God is in de wereldpolitiek aan de winnende hand”, zo stellen zij, “en modernisering, democratisering en globalisering hebben Hem alleen maar sterker gemaakt”. Ook de samenstellers van de WRR-bundel *Geloven in het Publieke Domein* [4] schetsen voor Nederland een veelstromenland waarin de transformatie van de religie tot uitdrukking komt. Zij zien een tweedeling van de Nederlandse bevolking in een religieus en een ‘niet-religieus’ deel. Gegeven het voorgaande zou ik liever over een godsdienstig en een niet-godsdienstig deel spreken. Maar goed: binnen het religieuze volksdeel is er, volgens hen naast christenen en overige gelovigen (28 procent) een nieuwe categorie ‘ongebonden spirituelen’ (26 procent) ontstaan, die haar inspiratie uit eigen motivatie haalt. Binnen het niet-religieuze volksdeel maken de onderzoekers onderscheid tussen humanisten (28 procent) en niet-humanisten (18 procent).

Het is heel goed mogelijk dat er fundamenteel wetenschappelijk onderzoek verricht wordt naar de factoren die tot secularisatie leiden. Daarbij kunnen statistische en econometrische methoden gebruikt worden. Men zou voor een groot aantal landen in de tijd met behulp van zogenaamd panelonderzoek de secularisatie kunnen verklaren uit tal van culturele variabelen zoals die onder meer door de organisatiepsycholoog Geert Hofstede [6] gedefinieerd zijn. Voorbeelden van deze culturele variabelen zijn lange-termijn oriëntatie, ‘*power distance*’ (de afstand tussen mensen), het vermijden van onzekerheid (‘*uncertainty avoidance*’) en de mate van individualisering (individualisering versus collectivisme). Mijn hypothese is dat deze variabelen naast politieke ideologie, welstand en de verdeling van inkomen de mate van secularisatie zouden kunnen verklaren. Met behulp van deze vorm van panelonderzoek zijn onlangs het gedrag van investeerders en het gedrag van beslissers over reclamebudgetten in 37 landen in een tijdsperiode van 25 jaar verklaard [3].

De mate van individualisering is in mijn ogen een belangrijke verklarende variabele. De wil om jezelf te zijn, om zelfs te kiezen alleen te blijven of te wonen en de regie in je eigen leven te bepalen is in de Europese landen en ‘haar blanke koloniën’ in de laatste decennia sterk toegenomen. Daar speelt de snelle ontwikkeling in de informatie- en communicatietechnologie een grote rol bij. De ontvanger van de telefonische boodschap, het televisieprogramma of de

e-mail (voorheen 'post') bepaalt wat hij of zij wil ontvangen en wanneer. Econoom Cor Molenaar [8] noemt dit de wisseling van de macht. De macht om zelf te regisseren, maar ook zelf te bepalen wat je wilt weten. Het wordt belangrijker informatie weten te vinden dan kennis te verzamelen. De macht ligt meer bij de 'vrager' dan bij de 'aanbieder', meer bij jongeren dan bij ouderen. De noodzaak tot groeperen, tot gemeenschappen te behoren, neemt daarmee sterk af. Dit heeft vergaande consequenties en die vernemen we dan ook weer in het verenigingsleven, bij politieke partijen, vakverenigingen en belangenverenigingen en dit verklaart naar mijn mening ook de secularisatie.

Betekent dit alles nu dat mensen er geen behoefte meer aan hebben om tot een groep te behoren? Het antwoord hierop is een driewerf 'neen'. Alleen de motieven waarom men tot een groep wil behoren en het type groep dat men daarbij kiest, zijn sterk veranderd in vergelijking met het verleden. Om bij het laatste beginnen: we zien dat steeds meer mensen elkaar opzoeken, omdat er behoefte bestaat om bijvoorbeeld ervaringen te delen, informatie uit te wisselen, kritiek of enthousiasme te spuien. Vaak gebeurt dit 'virtueel' in zogenaamde *virtual communities* die gegroepeerd zijn rond merken, evenementen, lidmaatschappen en ervaringen zoals reizen, boeken lezen en films kijken. Daarbij kan het deelnemen meer permanent zijn, zoals bij de eigenaren van Harley Davidson-motoren, of vluchtiger rond hypes. Voorbeelden van dergelijke hypes zijn evenementen als de wereldkampioenschappen voetbal en het Holland House op de Olympische Spelen. Hoewel de technologie tot een meer rationele wijze van leven kan leiden, worden er ook emotionele gevoelens aangewakkerd. Mensen zijn weer op zoek naar plezier, 'leuke nieuwe uitdagingen'. Molenaar ([8] blz. 78) zegt hierover:

'Dit leidt ertoe dat men zich steeds meer laat leiden door innerlijke gevoelens en dat emoties ook weer getoond mogen worden. Het 'mens'-voelen is weer centraal komen te staan. Maar als gevolg daarvan voelt men ook de eenzaamheid meer, die ondanks alles toch onderdeel van ons leven is geworden. Dit uit zich in ergens bij te horen, thuis te voelen, hechting te zoeken via clubs en verenigingen (mits deze maar niet dwingend zijn en vrije keuzen laten), zich te binden aan gelijkgestemden, zoals alumni, of via beroepsverenigingen, sportclubs, merken. De behoefte erbij te horen, is in feite een drang naar associatie, de terugkeer naar het

warme gevoel van vroeger, maar dan uit vrije wil. Er lijken zich dus weer nieuwe groepen te vormen, maar deze hebben een heel andere binding dan voorheen.'

Is er dan uiteindelijk weinig veranderd? Als het gaat om de drijfveren om bij een groep te horen lijkt er wel degelijk sprake te zijn van een belangrijke ontwikkeling. De behoefte om ergens bij te horen wordt geregisseerd door het individu en niet door de groep. Wat er op het oog hetzelfde uitziet, bijvoorbeeld de behoefte aan het warme gevoel van vroeger, is er nog steeds, maar nu uit vrije wil. Want wij zoeken en kiezen zelf!

De bovenstaande ontwikkelingen geven naar mijn mening aan waar de nieuwe bouwstenen voor 'religies' gevonden zouden kunnen worden. Geloofsgemeenschappen zouden zich veel meer dan voorheen moeten richten op wat de zoekers naar religie en spiritualiteit willen ontvangen, dan op wat aanbieders (gezagsdragers) 'vinden'. Daarbij ga ik uit van de veronderstelling dat datgene dat men wil ontvangen, bijdraagt tot een mooiere wereld die mensen met elkaar in oprechte liefde verbindt. Dit betekent een veel meer vraaggestuurde dan een aanbodgestuurde benadering [7]. Als men deze gedachte zou willen implementeren, betekent dit dat veel geloofsgenootschappen zich toch 'wat anders' moeten oriënteren en organiseren. Niet het ambt, de bijbel, het liederenboek, de psalmen, de rituelen of de verwachting van een leven na de dood zullen dan langer centraal moeten staan. Daarvoor in de plaats komen zaken als het versterken van het geloof in de mogelijkheden van mensen in het hier en nu. Kortom: inspelen op wat mensen in het hier en nu echt kunnen en willen beleven. Dit kan leiden tot het, in de woorden van de apostolischen, versterken van het scheppende wonder mens met als inspiratiebron de veelvoud van vormen die de schepping ons toont.

Slot

In deze bijdrage heb ik getracht om als 'afnemer' van wat een geloofsgemeenschap mij kan bieden te verwoorden wat voor mij persoonlijk 'gelooven in de toekomst' betekent. Daarbij heb ik stil gestaan bij een geloofsgemeenschap waarin de religieuze beleving centraal staat: Het Apostolisch Genootschap. Alhoewel dit een geloofsgemeenschap is waar ik mij meer dan zestig jaar thuis voel, wil dit niet zeggen dat dit een ideale

geloofsgemeenschap is waar niets te verbeteren valt. Wel bezit het Genootschap de flexibiliteit om gebaande paden die niet langer dienstbaar zijn te verlaten en zich aan te passen aan wat mensen werkelijk inspireert en wezenlijke inhoud aan hun leven geeft. Wanneer deze elementen in andere geloofsgemeenschappen (godsdiensten) wat meer aan de oppervlakte zouden komen, zouden we met elkaar geloof in de toekomst door middel van verschillende 'geloven' kunnen versterken.

Literatuur

1. T. Benima, *Een Schaap Vangen*, Contact, Amsterdam, 2002.
2. J.N. Bremmer, *Van Zendelingen, Zuilen en Zapreligie, Tweehonderd jaar Godsdienst in Nederland en Het Apostolisch Genootschap*, Eburon, Delft, 2005.
3. B. Deleersnyder, M.G. Dekimpe, J.E.M. Steenkamp, P.S.H. Leeflang, The role of national culture in advertising's sensitivity to business cycles: An investigation across continents, *Journal of Marketing Research* 46 (2009), 623-636.
4. W.B.H.J. van de Donk, A.P. Jonkers, G.J. Kronjee en R.J.J.M. Plum, *Geloven in het Publieke Domein. Verkenningen van een Dubbele Transformatie*, WRR Verkenningen, Amsterdam University Press, 2006.
5. E. Hillesum, *Het verstoorde leven*, Dagboek 1941-1943, Balans, Hilversum, 28ste druk, 2009.
6. G.H. Hofstede, *Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations*, Sage Publications, Thousand Oaks, CA, 2001.
7. P.S.H. Leeflang, *Marketing*, Stenfert Kroese, Groningen, 2003.
8. C.N.A. Molenaar, *Wisseling van de Macht*, Pearson Education Benelux, Amsterdam, 2005.
9. T.S. Shah en M.D. Toft, Why God is winning, *Foreign Policy* 155 (2006), 39-43.
10. E. Tolle, *Een Nieuwe Aarde*, Ankh-Hermes, Deventer, 2005.
11. L. van Westrenen, *Berg en Dal*, Centrum voor Informatie en Verdieping, Het Apostolisch Genootschap, Baarn, 2004.

© Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen.

E-mailadres van de auteur: p.s.h.leeflang@rug.nl

Over de auteur (2010)

Prof.dr. P.S.H. Leeflang (1946) bekleedt als vernoemd hoogleraar de Frank M. Bass leerstoel in Marketing aan de FEB van de Rijksuniversiteit Groningen (RuG). Hij is tevens voorzitter van de Raad van Toezicht van Het Apostolisch Genootschap. Daarnaast is hij geestelijk verzorger.